

Negativně polaritní výrazy

Negativně polaritní výrazy (negative polarity items – NPI v anglické literatuře) jsou takové lexikální elementy, které vykazují omezenou distribuci a vyskytují se pouze v negativních kontextech. Některé jazyky užívají speciální formu negativních zájmen, která se vyskytují v dosahu větné negace. Jedním z takových jazyků je angličtina, kde negovaná věta vyjadřující dosah negace přes zájmeno musí obsahovat neurčité zájmeno *any* (srov. *I did not see any student* vs. *I did not see some student*, kde *some* je nutně interpretováno s širším dosahem než negace). Čeština má celou sadu negativních zájmen, která ale nelze řadit mezi negativně polaritní výrazy, protože distribuce negativních zájmen je zcela řízena syntaktickými pravidly, takže na rozdíl od prototypického sémantického licencování je např. nemožné licencovat negativní zájmeno přes hranici věty: **Petr neřikal, že nikdo přišel* vs. *Petr neřikal, že tam vůbec někoho potkal*. (viz **negativní shoda**). Výraz *vůbec* je příkladem českého negativně polaritního výrazu, protože: (i) vyskytuje se v negativních kontextech (větná negace, některé typy kvantifikátorů, ...) (ii) jeho licencování se neřídí syntaktickými, ale sémantickými pravidly. Sémantická pravidla pro distribuci negativně polaritních výrazů určují, že (i) negativně polaritní výraz musí být v dosahu svého licencujícího výrazu (srov. *Jen málo lidí tam potkalo živou duši* vs. **Živá duše tam potkala málo lidí – živá duše* je NPI licencované kvantifikátorem *málo lidí*, pokud je v jeho dosahu) (ii) licencující výraz musí mít vlastnosti vyplývání dolů (**downward entailing** – základní literatura viz Fauconnier 1975, Ladusaw 1980, von Stechow 1999), které bývá definováno následujícím způsobem: operátor *Op* je vyplývající dolů, tehdy a jen tehdy když, jestliže $Op(A)$ je pravda a $A' \subseteq A$, pak platí, že $Op(A')$ je pravda také. *Málo lidí* je downward entailing operátor, protože: množina událostí popsaná slovesem *tančit* (A') je podmnožinou množiny událostí popsané slovesem *pohybovat se* (A), podle definice pak, jestliže je pravdivá věta *Málo lidí se pohybovalo*, pak je nutně pravdivá věta *Málo lidí tančilo*. Naproti tomu např. kvantifikátor *někteří lidé* není downward entailing, protože z pravdivosti věty *Někteří lidé se pohybovali* neplyne pravdivost věty *Někteří lidé tančili*.

Prototypická prostředí, která jsou spojována s licencováním NPI výrazů jsou následující: (i) větná negace a předložky typu *bez* (*Petr odešel bez toho, že by vůbec něco řekl* vs. **Petr odešel a vůbec něco řekl*), (ii) dosah kvantifikátorů vyplývajících dolů (viz *málo*, případně *každý*: *Každý, kdo vůbec něčemu rozuměl, odešel*), (iii) superlativy (*Byl to ten nejdelší film, který jsem vůbec dokázal shlédnout*), (iv) dosah fokusově asociovaného operátoru *pouze/jen* (*Pouze Karel snědl vůbec nějakou zeleninu*), (v) adverbzativní predikáty typu *litovat*, *omluvat se*, *být překvapen* (*Překvapilo mě, že se vůbec někdo ukázal*), (vi) antecedent implikace (*Jestli vůbec někdo přišel, tak to kino otevřeme*), (vii) komparativní věty (*Tohle je mnohem lepší, než jsme vůbec čekali*), (viii) otázky (*Máš vůbec představu, co to znamená?*).

Vedle klasického přístupu, který vysvětluje distribuci NPI výrazů pomocí vlastnosti vyplývání dolů, se od 90. let objevuje škola stavící vysvětlení distribuce NPI výrazů na a/anti-veridikalitě kontextů (základní literatura: Giannikidou 1997, Zwarts 1995, 1997). Jedním z problémů, které vedly k anti-veridickému typu přístupu k NPI je to, že ne všechny kontexty licencující NPI jsou prima facie vyplývající dolů, např. z věty *Pouze Petr jedl zeleninu* neplyne pravdivost věty *Pouze Petr jedl špenát*, podobně z pravdivosti věty *Jestliže Petr ukradl ty náušnice, tak půjde do vězení* neplyne pravdivost věty *Jestliže Petr ukradl ty náušnice a pak se zastřelil, tak půjde do vězení*. Podobně problematické jsou otázkové kontexty, kde nelze v některých příkladech o vyplývání uvažovat vůbec. Pro obhajobu klasické Fauconnierovsko/Ladusawovské pozice (vyplývání dolů je dostačující pro vysvětlení NPI distribuce) viz von Stechow (1999) a Krifka (1995).

NPI bývají dále klasifikovány do tří základních druhů (viz Zwarts 1995, 1997): (i) tzv. super-silné NPI, které se objevují pouze v tzv. anti-morfických prostředích (prostředích, pro které platí: a) $Op(X \vee Y) = Op(X) \wedge f(Y)$, b) $Op(\neg X) = \neg Op(X)$, prototypickými příklady jsou větná negace a předložka *bez*: *Není pravda, že sněží nebo prší = Nesněží a neprší*), jde většinou o různé idiomatizované výrazy označující malou míru dané vlastnosti/události, v češtině například: *ani živá duše, ani halíř, ani vindra, hnout prstem, pohnout se o píd'*, srov.: *Petr pro nás nehnul prstem* vs. jedině neidiomatické čtení věty *Petr pro nás hnul prstem*. (ii) tzv. silné NPI, které jsou licencovány

jen v tzv. anti-aditivních prostředích (prostředích, které dodržují deMorganovy zákony: $Op(X \vee Y) = Op(X) \wedge Op(Y)$), prototypickým případem je NP dosah univerzálního kvantifikátoru typu *každý* a pochopitelně negace a předložka *bez*: *Každý student byl nemocný nebo nepřítomný = Každý student byl nemocný a každý student byl nepřítomný*). V češtině jsou zástupci silných NPI často verbální idiomy jako *hnout brvou*, *zůstat kámen na kameni*, např.: *Na královédvorské radnici nezůstane zřejmě po volbách kámen na kameni* (příklad z ČNK), *Vladimírek uklidnil a vychutnával si pohyb bez nutnosti hnout brvou* (příklad z ČNK). (iii) tzv. slabé NPI jsou taková prostředí, pro která platí vyplývání dolů, ale nejsou anti-aditivní. Prototypickým příkladem je skopus kvantifikátorů/adverbií typu *málo*, antecedent implikace, ... Srov. ne-anti-aditivnost adverbia *málokdy*: *Málo studentů si dalo guláš nebo pivo \neq Málo studentů si dalo guláš a Málo studentů si dalo pivo*. Příklady českých NPI, které se vyskytují ve slabých NPI kontextech jsou výrazy jako *vůbec* a *kdy* (*kdy* v ne-otázkové sémantice, např. *Jestli jsi vůbec kdy byl v Praze, tak mlč!*) a velká řada idiomů jako *brát si servítky*, *říkat dvakrát*, *přenést přes srdce*, *vystát*, *zamhouřit oko*. Příklady z ČNK: *Je málo takových, kteří si ještě berou servítky; Udělej to bez toho, abych ti to říkal dvakrát; Dokázal bys přenést přes srdce, kdybys ...? Nechápu, jak mě můžeš vystát, opáčil Bernhard; Nemohl jsem celou noc zamhouřit oko*.

Literatura

- Fauconnier, Giles (1975). Tolarity and the scale principle. *Chicago Linguistics Society*, 11, 188-90.
- von Stechow, Kai (1999). NPI Licensing, Strawson Entailment, and Context Dependency. *Journal of Semantics*, 16, 97-148.
- Giannikidou, Anastasia (1997). *The landscape of polarity, items*. PhD. dissertation, Rijksuniversiteit Groningen.
- Kadmon, Nirit & Landman, Fred (1993). Any. *Linguistics and Philosophy*, 16, 353-422.
- Klima, Edward (1964). Negation in English, in Jerry Fodor & J. J. Katz (eds), *The Structure of Language*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 246-323.
- Krifka, Manfred (1995). The semantics and pragmatics of polarity items. *Linguistic Analysis*, 25, 209-57.
- Ladusaw, William (1980). On the notion "affective" in the analysis of negative polarity items. *Journal of Linguistic Research*, I, 1-23.
- Linebarger, Marcia (1987). Negative polarity and grammatical representatio., *Linguistics and Philosophy*, 10, 325-87.
- Strawson, P. F. (1952). *Introduction to Logic Theory*. Methuen, London.
- van der Wouden, Ton (1994). *Negative contexts*. PLD. dissertation, University of Groningen.
- Zwarts, Frans (1995). Nonveridical contexts. *Linguistic Analysis*, 25, 286-31.
- Zwarts, Frans (1997). Three types of polarity. in Fritz Hamm & Erhard Hinrichs (eds), *Plurality and Quantification*, Kluwer, Dordrecht.